

TÜRK VE ROMA KAYNAKLARINDA DİŞİ KURT: EDEBÎ VE SÖZLÜ ÜRÜNLER ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Zeynep TÜRKERİ*

Öz

Milletlerin tasavvurunda doğada bulunan bazı canlılar hususi bir yere sahip olmuştur. Kurt, doğada diğer canlılardan ayrılan özellikleri ve tabiatı itibarıyla insanlar tarafından hem korkulan hem de kutsal sayılan bir varlıktır. Dişi kurdun, Türk ve Roma efsanevi anlatılarının yanı sıra tarihî vesikalar ve arkeolojik buluntular üzerinde yapılan incelemelerle birlikte zamanla sembolik bir varlık hâline dönüştüğü görülmektedir. Bazı dönemler bu sembolik varlığa, yazar ve şairler edebî eserler aracılığıyla farklı anlamlar yüklemiş ya da bu varlık yazar veya şairin kültürel belleğindeki anlam ve önemini kaybetmeden evrensel bir boyut kazanmıştır. Roma Devleti'nin kuruluşunu anlatan kaynaklar ve sözlü anlatılarda dişi kurt, bir felaket sonrası ortaya çıkarak ikiz kardeşleri emzirmiştir. Göktürklerin *Bozkurt Destanı*'nda ise bataklığa atılan çocuğu kurtaran dişi kurt, onu beslemiş ve büyütüştür. Her iki efsanevi anlatıda dişi kurt, ilahî bir misyonla görevlendirilmiş gibi kurtarıcı ve koruyucu rolündedir. İlerleyen dönemlerdeki edebî metinleri incelediğimizde İtalyan şair Dante, bulunduğu çağdaki siyasiler ve dinî otoriteyi temsil edenlere karşı bir eleştiri niteliğindeki eseri *İlahi Komedyâ*'nın *Cehennem* bölümünde ruhun karşısına açgözlülük üzerinden sembolleştirdiği dişi kurt figürünü çıkarmaktadır. Kırgız Türklerinin ve Türk dünyasının önemli yazarlarından biri olan Cengiz Aytmatov, *Dişi Kurdun Rüyalari* adlı romanında dişi kurt Akbar'ı, fiziksel özellikleri ve karakter yapısı itibarıyla Türklerin kültürel hafızasında her zaman yer edinmiş bir dişi kurt olarak tasvir etmektedir. Türk ve Roma mitolojilerindeki “dişi kurt” motifinin devletleşme süreçlerindeki kurucu rolü ve bu imgenin tarihsel süreçte edebî eserlere yansımaları çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışma, Türk ve Roma kültüründe devletin kurucu unsuru olarak görülen dişi kurt sembolünün mitolojik anlatılardaki farklı ve benzer yönlerini tespit etmeyi, ayrıca bu sembolik varlığın Dante, Cengiz Aytmatov gibi şair ve yazarların eserlerinde nasıl bir anlam dönüşümüne uğradığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Çalışmanın kapsamı, sözlü kültür ürünleri olan Göktürk (*Bozkurt*) ve Roma (*Romulus ve Remus*) efsanevi anlatıları ile sınırlandırılmıştır. Yazılı edebiyat incelemesi bağlamında ise Cengiz Aytmatov'un *Dişi Kurdun Rüyalari* adlı romanındaki dişi kurt Akbar karakteri ve Dante'nin *İlahi Komedyâ* adlı eserindeki alegorik kurt figürü örneklem olarak seçilmiştir. Bu doğrultuda Türk ve Romalıların sözlü ürünleri ve edebî metinlerinde karşılaşılan dişi kurt motifi, karşılaştırmalı edebiyat ve karşılaştırmalı mitoloji disiplinleri çerçevesinde metin analizi yapılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk, Roma, mit, karşılaştırmalı inceleme, dişi kurt.

* Arş. Gör., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Osmaniye/TÜRKİYE, turkerizeynepz@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3418-359X.

THE SHE-WOLF IN TURKISH AND ROMAN SOURCES: A COMPARATIVE ANALYSIS OF LITERARY AND ORAL WORKS

Abstract

In the collective imagination of nations, certain creatures found in nature have held a special place. The wolf, with its distinctive characteristics and nature that set it apart from other creatures, is both feared and revered by humans. Studies of historical documents and archaeological findings, alongside Turkish and Roman mythological narratives, reveal that the female wolf has gradually become a symbolic entity. In certain periods, writers and poets have imbued this symbolic creature with different meanings through their literary works, or it has acquired a universal dimension without losing its meaning and importance in the cultural memory of the writer or poet. In sources and oral narratives describing the founding of the Roman Empire, the female wolf appeared after a disaster and nursed the twin brothers. In the Göktürks' *Bozkurt Destanı* (The Legend of the Grey Wolf), the female wolf rescues a child thrown into a swamp, feeds it and raises it. In both legendary narratives, the female wolf plays a salvific and protective role, as if entrusted with a divine mission. When we examine literary texts from later periods, we see that the Italian poet Dante, in his work *The Divine Comedy*, which is a critique of the politicians and representatives of religious authority of his time, presents the female wolf figure, symbolizing greed, to the soul in the *Inferno* section. Cengiz Aytmatov, one of the most important writers of the Kyrgyz Turks and the Turkic world, depicts the female wolf Akbar in his novel *Dreams of a She-Wolf* (The Place of the Skull) as a female wolf that has always held a place in the cultural memory of the Turks, based on her physical characteristics and character structure. The study focuses on the founding role of the 'she-wolf' motif in Turkish and Roman mythology in the processes of state formation and the reflection of this image in literary works throughout history. The study aims to identify the different and similar aspects of the female wolf symbol, seen as a founding element of the state in Turkish and Roman culture, in mythological narratives, and to reveal how this symbolic entity underwent a transformation of meaning in the works of poets and writers such as Dante and Cengiz Aytmatov. The scope of the study is limited to the legendary narratives of the Göktürks (*Bozkurt*) and the Romans (*Romulus and Remus*), which are products of oral culture. In the context of written literature analysis, the female wolf character Akbar in Cengiz Aytmatov's novel *The Dreams of the She-Wolf* and the allegorical wolf figure in Dante's *Divine Comedy* were selected as examples. In this regard, the female wolf motif encountered in the oral products and literary texts of the Turks and Romans has been evaluated through text analysis within the framework of comparative literature and comparative mythology disciplines.

Keywords: Turkish, roman, myth, comparative study, she-wolf.

Giriş

Tarih boyunca her toplum, kendi yaratılışını ve varoluşsal kimliğini anlamlandırma çabası içinde olmuştur. Bu merak duygusuyla şekillenen köken mitleri sözlü, yazılı ve arkeolojik kaynaklarda yerini almış; zamanla gelişip zenginleşen bu anlatılar araştırmacılar için yorumlanması gereken önemli birer kültürel malzeme hâline gelmiştir. Farklı milletlerin köken mitleri incelendiğinde kuruluş anlatıları bağlamında benzer motiflere rastlanmaktadır. Bu mitlerin temel işlevinin, kolektif aidiyet duygusunu pekiştirmenin yanı sıra, söz konusu milletin üyelerine nesiller boyunca sürecek güvenlik, saygınlık ve süreklilik bilinci kazandırmak olduğu ifade edilmektedir (Smith, 2009: 91, 92).

Sözlü kültürün edebî türlerinden olan destan ve efsanelerde her toplumun mitolojik anılarına dair izler bulunmaktadır. Destan ve efsanelerin tarihsel boyutu olabildiği gibi tarihçi bu türlerden faydalanabilmektedir, ancak tarihsel kayıtlar hikâye ve efsanelerden farklıdır. Dursun Yıldırım'ın ifadesiyle:

“Tarih, tarihî gerçeğe aykırı gördüğünü inceleme dışına çıkarırken folklor, tarihî olgu ve eylemi sözlü hafızada tespit edilebilen ve korunan biçimi ile kendisine ait olanın tabiatını, toplumun ve toplum yapısının, toplumsal kurumların, insan ve toplum ilişkilerinin özelliklerini buldukları durum ve bağlam içinde anlamak için inceler.” (2016: 136).

Sözlü kaynaklar soyut niteliğe sahipken yazılı kaynaklar somut malzemelerden oluşur. Sözlü kaynaklar ve sözlü gelenek unsurları somut bir referans olmadan yorumlanmamalıdır (Vansina, 2021: 48, 260).

Yaratıcı mitolojiye göre mitolojinin dört işlevinden dördüncüsü ve en önemlisi bireyin bütünlük içine kuşkusuz bir biçimde yerleşmesini sağlamasıdır. Böylelikle birey dâhil olduğu kültür dairesi, evren ve kendisi de dâhil olmak üzere her şeyin ötesinde; içinde olan huşu veren nihai gizemle uyum sağlayabilecektir (Campbell, 2016: 17). İlkel inanışta bireyler soyut bir kimlikten ziyade kendilerini toplumun ve doğanın yaşamıyla özdeşleştirme ihtiyacı duymuşlardır. İlkel düşünceye göre kan bağı sadece fizyolojik olarak yorumlanmamış ve insanın doğuşu fiziksel değil, söylenebilimsel bir davranış biçimi olarak görülmüştür (Cassirer-Arat, 1984: 50). Eski çağlarda yaşayan toplumlarda bir atadan türemek etnos için zorunluluk olarak görülmüş ve çoğu kez yırtıcı hayvanlar ata yerine konulmuştur (Gumilev, 2016: 89). Bu durum bir totem figürü olabilirken bazen herhangi bir kutsallık unsuru barındırmadan toplumların hayvan atadan ortaya çıktıkları düşüncesiyle birlikte o varlıkla özdeşim kurmak ve aidiyet isteğinden ileri geldiği görülmektedir.

Eski Yunan ve Etrüsk mitleri ile örülü olduğu düşünülen Remus ve Romulus'la ilgili anlatı başlangıçta Aeneas'ın Truva'dan ayrılışı ile başlar. Bu anlatı bazılarının göre Yunan araştırmacıların Roma'yı *Aeneis Destanı* ile birleştirmiş olabilecekleri düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Destandan ve diğer anlatılardan yola çıkan araştırmacılar tarihî hadiseleri kronolojik olarak sıralayıp efsane hakkındaki tutarsızlıklarla ilgili tespitlerde bulunmuşlardır (Cornell, 1975: 3, 4, 5). Etrüsklerle ilgili kayıtlar incelendiğinde Roma'nın kuruluşundan önceki dönemde bu uygarlık, İtalyan Yarımadası'nın hem iç kesimlerinde hem de kıyı şeridinde etkin bir nüfuz alanına sahiptir (Livy, 2002: 35, 36). Bu bilgilerden hareketle efsaneyi, Roma'dan önce adı geçen milletlerin tarihine ve mitolojisine dayandıran muhtelif görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim bu efsanevi anlatı Roma'nın kuruluşunu anlatmakta ve daha sonra büyük bir imparatorluk hâline gelecek olan Batı Roma'nın böyle bir anlatı üzerine kurulması hem sözlü tarih hem de milletlerin mitoslarını karşılaştırmalı olarak incelenmesi bakımlarından dikkat çekici olarak ifade edilebilir.

Millî kimliğin temel bileşenlerinden biri kültürel kimliktir. Türk kültürel kimliğinin oluşum sürecinde ise, yüzyıllar boyunca Türk milletinin kolektif bilinçaltında şekillenen duygu, düşünce ve halk zevkinin bir yansıması olan halk edebiyatının belirleyici bir rol üstlendiği ifade edilmektedir (Özkan, 2009: 75). Halk edebiyatının bu işlevi Türk destanlarında açık bir şekilde görülmektedir. Türk milletinin efsanevi anlatısı olan *Bozkurt Destanı*'nda, Göktürk Devleti'nin kuruluşunda rol oynayan baş kahramanlardan biri dişi kurttur. Bu anlatı Çin kaynaklarında adı sıkça geçen Aşına soyunun ortaya çıkışına dayanmaktadır. Çin tarihi vesikalarında “A-shih-na” ad ve unvanlarına sahip yöneticilerin isimleri yer almaktadır. Aşına Kutluk, Aşına Te gibi ad ve unvanların yanı sıra

kaynaklarda Aşına'nın soyadı olarak kullanıldığını destekleyen bilgilere rastlamaktayız (Togan vd. 2023: 117, 220, 222). Destanın adı başta olmak üzere bu efsanevi anlatıda dişi kurttan ve onun soyunun kahramanlıklarından doğan büyük bir devlet kurma idealini görürüz. Kurt, Türklerin yaşadığı coğrafyalarda yani Türkistan'dan Ural-Altaylara, Kafkasya ve Balkanlara uzanan bölgelerde özellikle Türk milletinin sözlü anlatılarında kendisine yer edinmiştir. Alp Er Tunga'dan Dede Korkut Destanı'na, bugün de örneklerine sıkça rastladığımız Türk halk inanışlarında, kısacası sözlü edebiyatın birçok şekil ve türünde kurda dair betimlemeleri görebiliriz (Kalafat, 2009: 31).

Bazı mitolojik anlatılar, birtakım değişikliklere uğramakla birlikte farklı toplumlarda tematik benzerlikler göstermektedir (Dilek, 2012: 80). Sözlü edebiyat anlatılarında geçen varlıklar incelendiğinde bu varlıklar aynı zamanda ait olduğu milletin kültürel kodlarını, düşünce sistemlerine dair ipuçlarını barındırmakla birlikte hem sözlü hem de yazılı kaynaklarda karşımıza çıkmaları tesadüfî değildir. Hatta bahsi geçecek iki efsanevi anlatıda olduğu gibi devletlerin kuruluş aşamasında bu kadar önemli bir rol oynamış ve sözlü hafızada veya yazılı kaynaklarda o milletin temsil unsuru hâline geldiği görülmektedir. Romalıların, Remus ve Romulus anlatısında geçen dişi kurdun aksine Türklerde bozkurt; birçok edebî, tarihî metinlerde ve sözlü anlatılarda geçmektedir. Ayrıca Türk boyları arasında kurt, kutsal ve tabu olarak görülen bir hayvan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yırtıcı hayvan Türk milletinin kültürel hafızasına ata ve yol gösterici olarak yerleşmiştir.

1. Göktürklerde Dişi Kurt Efsanevi Anlatısı

Türklerin bir dişi kurttan türediğine dair kayıtlara Göktürklerin tarih sahnesine çıkmasına dayanan sözlü anlatıların yanı sıra tarihî belgelerde de bunun izlerine rastlamaktayız. W. Eberhard, *Tu-Cüe (Türkler)* başlığı altında verdiği bilgilerde bunların ilk atalarının dişi kurt tarafından emzirildiği ve onların dişi kurttan tüediklerini belirtmektedir. Dişi kurt, atalarını kendi yavrularıyla birlikte bakıp inine götürerek besleyip büyütmektedir. Ayrıca kurt, bahsi geçen dişi kurdun soyundan olan boyun bayraklarının üst kısmında tasvir edilmektedir (Eberhard, 1996: 86, 87). Göktürklerin menşesine dair incelemelerde bulunan B. Ögel, Chou-Shu¹ ve Sui-Shu'nun² karşılaştırmalı tercümesini vermektedir. Her iki vesikanın tercümesinde T'u-chüeh ve onların soyu olan A-shih-na'dan bahsedilir ve onlar Lin kavmi tarafından yok edilmişlerdir. Vesikaların devamında Lin kavminin askerleri tüm kadın ve erkekleri öldürdükten sonra yalnız bir çocuğa acıyarak onu öldürmemişlerdir. Askerler onun kol ve bacaklarını keserek bataklığa, otların arasına atmışlardır. Bir dişi kurt ortaya çıkıp bu çocuğa et ve yiyecek getirerek onu beslemiş, daha sonra kurt ve çocuk birleşmiş kurt gebe kalmıştır. Lin ülkesinin prensi çocuğun yaşadığını duyunca askerlerini göndermiştir. Askerler oraya vardıklarında kurt ve çocuğu yan yana görünce kurdu öldürmek istemişlerdir. Ancak kurt bir dağa kaçıp burada bir mağaraya sığınmıştır. Bu mağaranın içinde çeşitli bitkilerle kaplı bir ova bulunmaktadır. Dişi kurt orada on çocuk doğurdu ve bunlardan birinin soyu A-shih-na'nın boyudur (Ögel, 1957: 84, 85, 86). Göktürklerin menşesine dair tarihî bilgilere yer veren A. Taşağıl, aynı efsanevi rivayetten bahsetmektedir. Tarihî kayıtlarda ise Göktürklerde "Böri" ismini taşıyan teginler ve kağanların olması ayrıca A-shih-na adında bir prenseslerinin olması konuya dair efsanevi rivayetlerde geçen anlatıyı desteklemektedir. Yine Göktürklerde kağanların muhafız kıtasında yer alan askerlerin yalnızca A-shih-na ailesinden geliyor olması ve bunların kendilerine "Böri" dedikleri belirtilmektedir (Taşağıl, 2014: 13).

Aşına soyunun ortaya çıkışına dair Çin kaynaklarında yapılan incelemelerde kurttan türeyişle ilgili bilgiler Zhoushu, Suishu, Beishi, Tongdian adlı vesikalarda "Türk" bölümlerinde ve Cefu Yuanguı'de geçmektedir. Belgelere karşılaştırmalı olarak bakıldığında ise Göktürlere dair köken mitinin iki ana varyasyonunun olduğu tespit edilmiştir. Diğer belgelerin ise bunları kopyaladıkları, birbirleriyle harmanladıkları ve muhtelif kısımlarda özetledikleri ifade edilmektedir. Buna göre bütün vesikalara karşılaştırılmalı olarak bakıldığında ortaya çıkan rivayette Hunların farklı bir soyu, bağımsız bir bölükten oluşan Türklerin soyadları "Ashina"dır. Türklerin ataları yaşadıkları yerde komşu ülkenin saldırısına uğrar ve hiç kimse sağ kalmaz. Yalnızca on yaşlarında küçük bir çocuğun kaldığını görürler. Çocuğa acıyıp onu öldürmezler, ancak kollarını ve bacaklarını keserek otlarla kaplı bir bataklığa atarlar. Bataklıkta bir dişi kurt (pinlang) vardır. Bu dişi kurt her defasında çocuğa et getirerek onu besler, daha sonra çocuk büyür ve kurtla münasebet kurar. Çocuğun ölmediğini öğrenen düşman ülkenin hükümdarı derhâl adamlarını gönderip onun öldürülmesi için yeni bir emir

verir (Erkoç, 2018: 53, 54, 55). Hükümdarın adamları çocuğun yanına geldiğinde kurdu görürler. Çocukla birlikte kurdu da öldürmek isterler, ancak kurt tanrısal bir kudret tarafından yönlendirilmiş gibi Koçu ülkesinin kuzey bölgelerindeki bir dağa kaçıp izini kaybettirir. Kurt dağdaki bir mağaraya sığınır. Mağaranın içerisi otlarla kaplı düzlükten oluşmaktadır. Düzlüğün etrafı ise dağlarla çevrilidir. Dişi kurt gözlerden uzak bu vadiye gizlenir ve on oğlu olur. Bu on oğul yetişkin olduğunda vadiden çıkar ve kendilerine eş bulurlar. Eşlerinden çocukları olur ve her birinden bir boy meydana gelir. Bunlardan biri Aşına olup o, içlerinde en kıymetlisi olarak görülür. Başa geçen Aşına uzun bir müddet hüküm sürer. Türkler otağlarının giriş kısmına üzerinde kurt başı bulunan tuğ dikmişlerdir. Soyları gittikçe çoğalmış ve birkaç nesil sonra Axian Şad önderliğinde mağaradan çıkmışlardır (Erkoç, 2018: 56, 57).

Türklerin bir millet olarak ortaya çıkışını ve Çin kaynaklarında geçen “dişi kurt” motifini I. Göktürk Devleti döneminden kalma ve yönetici aileye ait olduğu bilinen *Bugut* yazıtındaki tasvirde görmekteyiz. Kurtla ilgili köken mitine dair belge Uygur Kağanlığı döneminden kalma Karabalğasun kitabesinin üzerindeki kabartmada mevcuttur. Hunların yaşadığı döneme ait kurganlardan çıkan kurt figürleri, Türklerin eski dönemlerine ait kaya resimleri kurdun Türklerin hafızasında yer edindiğini gösteren önemli kanıtlardır (Özönder, 1999: 80).

2. Dişi Kurdun Rüyaları’nda Akbar

Dişi Kurdun Rüyaları romanında Cengiz Aytmatov, dişi kurt Akbar ve eşi Taşçaynar ile Abdias, Boston ve Bazarbay adlı insanların hikâyesini anlatmaktadır. Cengiz Aytmatov bu romanında hem Türk kültür ve edebiyatına ait birikimlerini kullanmakta hem de yaşadığı çağdaki bazı olay ve durumlarla ilgili eleştirilerde bulunmaktadır. Millîlikten evrenselliğe uzanan romanın kurgusunda Aytmatov’un Türk millî kültürünün motiflerinden biri olan kurda yer vermesi ve bunu insanın doğaya yaptığı tahribat üzerinden anlatarak okuyucuya iletmesi kendi kültürel kodlarına bağlı olduğunu, aynı zamanda insanlığın evrensel sorunlarına duyarlılıkla yaklaştığını göstermektedir. Aytmatov’un eserlerindeki bellek mekânları işlevsel özellikleri açısından incelendiğinde nesnel belleği ile dil ve iletişim belleklerinde gelişen karakterler, son aşama olan tipleşmeyle birlikte anı mekânları olarak yani dağ, göl, bozkır vb. mekânlar bir bütün hâlinde vatanlaşmaktadır. Böylece söz konusu durum kültürel bellekte toplumsal nitelikli bir hâle ulaşmaktadır. Sonrasında yazar, ulusal ve bölgesel tiplerden vatanlaşan, ulusal mekânlardan hareketle bir dünyalık bilinci ortaya çıkarmaktadır. Yine Dişi Kurdun Rüyaları romanında doğa ile insanı denk gören düşünce ile anne izleği üzerinden evrensel benzeşim kuramının özünü oluşturmaktadır (Korkmaz, 2004: 84, 147).

Eski Türk destanlarında kurdun karakteristik özellikleri araştırıldığında Türk milletinin zor anlarında yol gösterici, soyunu devam ettiren kurtarıcı ata olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurdun aynı zamanda Türk boyları arasında yüzyıllardan beri tabu olarak kabul edildiği bilinmektedir (Ercilasun, 2023: 214). Romanda Mujunkum bölgesindeki çobanlar dişi kurda ilk başta “*Akdalı*” demişlerdir. Daha sonra bu isim Akbörü sonrasında en ulu anlamına gelen Ekber veya Akbar’a dönüşmüştür. Yazar romanın daha ilk sayfalarında dişi kurdun ayrıcalıklı bir varlık olarak başka bir geleceğin, kaderin sembolü olduğundan bahsetmektedir (Aytmatov, 2025: 14). Akbar’ın karakter özelliklerini anlatırken onun başka sürülere boyun eğerek yaşayabilecek bir kurt olmadığından hür olmayı her şeyden üstün tuttuğundan söz etmektedir: “*Akbar, yabancı sürüler arasında onlara boyun eğerek yaşayacak bir yaratılıştadır değildir. Hür ve bağımsız olmayı her şeyden üstün tutardı*” (Aytmatov, 2025: 15).

Türklerin kurt ile ilgili mazisinin Göktürk döneminden önceye yani Hunlara dayandığını Çin kaynaklarındaki kayıtlardan görebilmekteyiz. Çin tarihi ile en eski kaynak olan Şi-Ci’de Hunlarla ilgili olayların geçtiği bir bölümde yer alan “*dört ak kurt*” ifadesi bunun bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Otkan, 2023: 61). Orhun Abideleri’nde “*böri teg*” (kurt gibi) ifadesi yer almaktadır: “*Teñri küç birtük üçün kañım kagan süsi böri teg ermiş yagısı koñ teg ermiş*” (KT D12). Tanrı güç verdiği için babam kağanın askerleri kurt gibi imiş; düşmanları koyun gibi imiş (Tekin, 2020: 26). Türk destanlarında bozkurt tarif edilirken ışıkların arasından çıkan “gök tüylü”, “gök yeleli”, “büyük” şeklinde nitelendirilmektedir (Bang ve Rahmeti, 1936: 18). Türk tarihiyle ilgili kayıtlarda ve Türk kültür dünyasını ele alan sözlü edebiyat mahsullerinde kurt görkemli bir varlık olarak anlatılmaktadır. Cengiz Aytmatov dişi kurt Akbar ve onun eşi Taşçaynar’ın fiziksel özelliklerini tarif

ederken eski Türk destanlarındaki bozkurdu hatırlatmaktadır. Bozkır kurtlarına göre açık renkli yeleleri gümüş rengindedir ve kalın bir örtü gibi boyunlarını sarmaktadır. Boyları ise diğer kurtlardan büyüktür. Akbar, görülmeye değer derecede parlak mavi ve yarı saydam nadir gözlere sahiptir (Aytmatov, 2025: 14). Yavrularını kaybeden Akbar geceleyin gökyüzündeki aya bakarak sarı büyük yıldızda yaşayan Börü-Ana'yı görür. Börü-Ana kurtların tanrıçasıdır. Çift boynuzlu, açık ağız ve arkaya doğru uzanan kuyruğunu belirgin şekilde gördüğü Börü-Ana'ya seslenir. Akbar kurtların tanrıçasına "Ey kurtların ilâhesi Börü-Ana!" diye seslendikten sonra ona yavrularını kaybetmenin verdiği acıyı dile getirir. Akbar seslenişinin sonunda: "*Ben, Akbar, yavruları çalınan ana kurt! Seninle birlikte Ay'da yaşamak, oradan kanlı göz yaşlarımı yeryüzüne akıtmak istiyorum. Beni işit Börü-Ana! Börü-Anaaa...!*"

diyerek haykırışına devam eder (Aytmatov, 2025: 332). Yazarın döneminde meydana gelen tarihsel hadiseler ve bu hadiselerle dair izler eserlerine de yansımaktadır. Cengiz Aytmatov savaş döneminde yaşadığı zorlukları şöyle ifade etmektedir: "*Zorluk olmadan iyilik olmaz.' derler. Çocukluğumda hayatın sadece iyi yönlerini biliyorsam, şimdi hayat bana kahrını, zorluklarını da göstermeye başladı. Ben kendi halkımı çok zor günlerde, ata yurdumun başında en büyük tehlikenin olduğu dönemlerde gördüm...*" (Artıkbayev, 2013: 481).

Akbar'ın Ay'da gördüğü kurtların tanrıçası Börü-Ana Türk mitolojisinin izlerini taşımaktadır. Türk mitolojisinde kurt ve Sirius ilişkisine bakıldığında tanrının elçileri olarak görülen Sirius ile ilgili varlıklar Gök Tanrı ile bağlantılı olup bu varlıklar Gök Tanrı'nın yardım etmek istediği milletlerin doğuşlarında ve yükselişlerinde ortaya çıkmaktadır (Uluişik, 2017: 350). Türk mitolojisinin kaynaklarında kurdun gök ile ilişkisine dair anlatıların tespit ve incelenmesine dair çalışmalar incelendiğinde yazarın Akbar'ın acısını Ay'a bakarak Börü-Ana'ya anlatması ve yardım istemesi tesadüf değildir. Ay, Türk mitolojisinde kadın veya bakire bir kızı temsil ettiği gibi Türk destan ve efsanelerinde Ay'ın koruyucu özelliği ile bilinen bir astral kült olarak geçmektedir (Bayat, 2017: 271). Uygur Türklerinin kağanlarının unvanlarında özellikle Maniheizm'in etkisiyle "ay" ve "kün" isimleri geçmeye başlamıştır. Kağanlar "Ay Tengride Kut Bulmuş..." veya "Kün Tengride..." şeklinde unvanları kullanmışlardır. Bu unvanlar hakimiyetin Güneş veya Ay'dan geldiğine işaret etmektedir (Taşağıl, 2021: 258). Günümüze geldiğimizde ise Türk dünyasının yazılı kaynaklarının yanı sıra halk arasında da Ay ile ilgili inanış ve uygulamalar görülmektedir.

Cengiz Aytmatov, eserlerinde Türk töresi ile Türk aile yapısını, tarihsel süreklilik ve kültürel kimlik bağlamında ele alarak bu unsurları edebî anlatısının bir bileşeni hâline getirmiştir. Bu bağlamda dişi kurt Akbar ve Taşçaynar, Türk töresi ve geleneğinin bir rol modeli olarak görülebilir. Nitekim Akbar, yuvanın kılavuzu ve emir verenidir. Taşçaynar ise kurt ailesinin güvenliğini sağlamakla yükümlüdür (Aytmatov, 2025: 13).

3. Roma'da Lupa

Roma'nın kuruluşuna ilişkin anlatılar, tarihsel kaynakların yanı sıra efsanevi unsurlar da içermektedir. Bu efsanevi anlatılardan biri, Roma'nın kuruluşunda etkili olduğu düşünülen olayların başlangıcını konu edinen Vergilius'un *Aeneis Destanı*'dir. Kuruluş efsanesinde geçenlere göre bugün Anadolu'da Çanakkale Boğazı'nın olduğu mevkide eski Troya şehri bulunmaktadır. Troya şehri Akalar tarafından tahrip edilince Troya prensi Aeneas bazı Troyalılarla birlikte şehri terk etmek zorunda kalır. Aeneas adamlarıyla birlikte belli bir süre Akdeniz'de dolaşır daha sonra Batı İtalya'daki Latium sahillerine ulaşır. Aeneas daha sonra kral Latinus ile anlaşarak kızı Lavinia ile evlenir ve oğluyla beraber Alba şehrini kurmuştur. Aeneas'ın oğlu Ascanius ve onun nesli burada uzun süre hüküm sürmüşlerdir. Aeneas'ın neslinden olan Numitor'un kızı Rhea Silvia amcası Amulius tarafından Vesta tapınağına rahibe olarak gönderilmiştir. Efsanevi tradisyona göre kız burada harp tanrısı Mars'tan ikiz erkek çocuklar dünyaya getirir ve bunlara Romulus ve Remus adını vermiştir. Amulius durumun farkına varınca çocukları bir sepet içerisinde Tiber Nehri'ne bıraktırmıştır. Çocukların içinde bulunduğu sepet bir sahile sürüklenmiş ve onları bir dişi kurt bulup emzirmiştir. Çocuklar daha sonra bir çoban tarafından büyütülmüştür. Bu iki genç Alba şehrine giderek amcaları Amulius'u öldürmüşler tekrar tahta geçen Numitor'dan Tiber Nehri'nin kenarında bir şehir kurmak için müsaade istemişlerdir. Ancak iki kardeşin arasında anlaşmazlık çıkınca Romulus kardeşi Remus'u öldürmüş ve Roma şehrini kurmuştur (Demircioğlu, 2023: 36, 37).

Efsanenin kabul gören üç versiyonundan biri Halikarnaslı Dionysius'a aittir. Onun *The Roman Antiquities* adlı eserinde Amulius, tahtta yetki sahibi olmak için önce Numitor'un oğlunu ava çıkıdığı sırada pusu kurarak öldürtür. Kızı Silvia lakaplı Rhea'yı evlenme yaşında iken bir tapınağa Vesta rahibesi olarak gönderir. Numitor başta kardeşinin bu davranışını iyi niyetli olarak düşünse de daha sonra durumu fark eder ancak halkın öfkesine maruz kalmamak için öfkesini gizlemiştir. Rahibe olarak gönderilen Silvia ise Mars'a adanmış bir tapınaktan kurban sunmak için su alırken tecavüze uğramıştır. Ancak bazılarına göre bu olayda kızla temas kuran kutsal bir tanrıdır. Daha sonra Amulius kızın durumundan haberdar olmuştur (Halicarnassus vd., 1937: 253, 255, 257, 259). Hikâyenin ikinci kısmı ikizlerin doğumuyla devam eder ve Dionysius olayları Pictor lakaplı Quintus Fabius'tan yararlanarak anlatmıştır. Bu anlatıda Amulius'un hizmetkârları Silvia'dan doğan ikiz bebekleri bir gemiyle şehirden uzak bir nehre götürürken yağmura yakalanır. Tiber Nehri'nin ovalara taşıdığı gören hizmetkârlar gemiyi terk edip giderler. İkizlerin olduğu gemi bir taşla çarpıp devrilir ve bebekleri dışarı atar. Anlatıya göre yeni doğum yapmış bir dişi kurt belirip ikizleri emzirir. Bu sırada sürülerini otlatmaya götüren çobanlardan biri dişi kurdun yavruları okşadığını görünce diğer çobanları da toplayıp bu manzarayı hayretle seyrederek. Sonrasında yavruların da annelerine sarılır gibi kurda sarıldığını görünce doğuştan bir olayla karşılaştıklarını düşünüp kurdu korkutmak için bağırmağa başlarlar. Kurt çobanların bu hâline aldırış etmeden oradan uzaklaşıp Palatine Tepesi'nin Circus'a giden yoluna inşa edildiği söylenen kutsal alandaki boş bir kayanın içine saklanır. Buranın Pan'a adandığı ve o tanrıya ait bir sunak bulunduğu söylentiler arasındadır. Kurt gider gitmez çobanlar yavruları almış ve tanrıların ikizleri korumak istediğini düşünüp onları büyötmek isterler. Yaşanan olaylardan haberdar Faustulus adlı bir çoban daha sonra diğerlerine olaydan haberi olduğunu belli etmeden bebekleri alıp eve götürür. Yeni doğum yapan karısının bebeklerinin ölümüne üzüldüğünü bilen çoban getirdiği bebekleri teselli eder düşüncesiyle bakması için karısına verir. Daha sonra ikizlere Romulus ve Remus adını verirler (Halicarnassus vd., 1937: 265, 267, 269). Tabii bu anlatı bazı tarihçilere göre masalsıdır ve tarih yazılarında bu tür efsanevi anlatılara yer verilmemelidir. Onlara göre bu bebekler, Numitor tarafından korunması için Faustulus'a verilmiştir. İkizleri emziren de dişi kurt değil, Faustulus'un karısı Laurentia'dır. Laurentia daha sonra halktan Lupa lakabını almıştır. Bu lakap Latince bir kelime olup kendilerini para için satan kadınlara verilmiş bir isimdir (Halicarnassus vd., 1937: 289-291).

Aeneis Destanı'nda Roma'nın kuruluşuna kadar olan süreci ve dişi kurt efsanesine dair izleri görebilmekteyiz. Destan Aeneas'ın Troya'dan çıkıp İtalya'ya o zamanki Lavinium'a çıkışını ve başından geçen maceraları hatırlatan cümlelerle başlar. Destanın devamında Venüs ise tanrı Iuppiter'e Aeneas ve Troyalılarla ilgili üzüntü ve endişelerini dile getirir. Tanrı, Venüs'e Roma'nın Aeneas'ın soyundan kurulacağını sözünden caymadığını söyler. Metnin bu kısmında Tanrı şöyle söyler:

“...Aeneas İtalya'da büyük bir savaş yapacak,
Buyuracak tüm vahşi uluslara, insanlara;
Yasalar koyacak, surlar yapacak Latium'da.
Üç yaz Rutul'lerin boyunduruğundan sonra da,
Üç kış geçinceye dek, sürecek egemenliği.
Ama şimdi İulus denen çocuk...
Şu Ascanius uzun yıllar, yani tam otuz yıl,
Egemen olacak, Lavinium krallığını
Götürecek Alba Longa'ya, kudretli surlarla
çevirecek kenti hükmedecek Alba Longa'da,
Hector'un soyu tam üç yüz yıl! Mars'tan gebe kalıp
Kral sarayından bir rahibe, İlia ikiz oğlan
doğuruncaya dek! Sonra da süt anasının,
kurdun boz gölgesinde, nur topu gibi Romulus,

gelişip başına geçecek soyunun, kentini,
Mars surlarını kuracak, adıyla anılacak,
Romalı diye, ulusu...”³

Eserin devamında Venüs’ün Aeneas’a hediye ettiği silahların arasında bir kalkanı vardır ve bu kalkanın üzerinde Roma tarihini anlatan olaylar kehanetler mevcuttur. Kalkanda yazılanlarda dişi kurtla ilgili efsane:

“... Mars’ın yeşil mağarasında
çizmişti kurdu doğumdan sonra, iki çocuk da
memelerine yapışmış oynayıp emiyorlar,
hiçbir korku duymadan süt analarını, o da
düzgün başını çevirerek okşuyordu bir bir
çocukları, biçim veriyordu bedenlerine
yalaya yalaya! ...”⁴

Homeros’un İlyada destanında Troyalıların mücadelesi anlatılırken Dolon adında bir kahraman karşımıza çıkmaktadır. Dolon Eumedes’in oğlu, görünüşü çirkin, varlıklı bir kimsedir. Akhaları gözetlemek için Hektor’dan aldığı cesaretle yayını omuzlarına atıp boz bir kurt postu giyip başına sansar derisinden bir tolga koyarak Troya ordusunun olduğu gemilere doğru gider ancak Odysseus ve Diomedes’in kurduğu pusuya düşerek öldürülür.⁵ Diğer yandan Roma’nın kuruluşundan önce MÖ 8. yüzyılın başlarında İtalya’da güçlü bir devlet olan Etrüskler aracılığıyla bu efsanenin Roma mitolojisine geçip geçmediği konusu ayrıca düşünülebilir. Çünkü bu efsaneye dair en önemli eser olan *Lupa Capitolina* (Capitoline Kurdu) olarak bilinen dişi kurt heykeli bugün Kapitol Müzesinde sergilenmektedir. Etrüsklerle ilgili incelemelerde bulunan araştırmacılara göre bu eser Veies şehrinden *Vulka* adlı bir Etrüsk heykeltıraşa aittir. Bebek heykellerinin ise Rönesans döneminde eklendiği ifade edilmektedir. Dişi kurt heykelindeki kilden elde edilen analizler, heykelin Etrüsklerin günümüze ulaşan bir kalıntısı olduğunu destekler niteliktedir (Mazzoni, 2010:22). Etrüsklerin kökenine dair kaynaklara bakıldığında ise Eski Yunan tarihçileri *Pelasg* adlı bir kavimden bahsetmektedir. Homer’de de geçen bu kavmin Yunanistan ve Anadolu’da yaşadığı kaydedilmektedir. Bu kavmin Truva’dan sonra İtalya’ya göçerek orada Etrüsk adını aldığı belirtilmektedir. Sophokles’in *İnakhos*⁶ adlı eserinde Etrüsklere “Pelasg-Tyrsen” denildiği ifade edilmektedir (Ayda, 2014: 25, 31). Troyalılar arasında kurt, kurt postu giyen kahramanlar üzerinden kurtla ilgili mitsel anlatıların kökenleri sözlü ve yazılı kaynaklara dayalı olarak ayrıca bir inceleme konusu olmakla birlikte bu kaynakların günümüze ne kadarının ulaşıp ulaşmadığı da ayrı bir meseledir. Nitekim Roma’nın kuruluşunda efsanevi anlatımlar ve destanlardan yola çıkarak Troyalıların etkili olduğu gerçeğini görmekteyiz. Burada özellikle üzerinde durulması gereken hususlardan biri, dişi bir kurdun yani mitik bir varlığın çıkagelip ikizleri emzirmesi, diğeri ise mağara metaforudur. Bu da bize her iki devletin kuruluşunda yazılı ve sözlü kaynaklarında dişi kurt ile anlatıları değerlendirme ve karşılaştırmalı olarak inceleme fırsatı sunmuştur.

4. Aeneis’ten İlahi Komedyaya Roma’da Dişi Kurt

İlahi Komedyanın ilk bölümü Cehennem’de, Aeneas Destanı’nın şairi Vergilius, insanlık bilgisinin en üst noktası olarak ruhun yani Dante’nin yol arkadaşı ve rehberidir. Bunun yanı sıra İlahi Komedyanın ilk diyalogunda Aeneas Destanı’ndan esinlendiği görülmektedir. Eserde, *Aeneis*’te yer alan bazı kahraman ve varlıkların anılması Dante’nin söz konusu destanla kurduğu metinler arası ilişkiye işaret etmektedir. Cehennem ’de ruhun yolunu üç canavar keser. Bunlardan ilki pars diğeri aslan sonuncusu ise dişi kurttur. Alegorik bir eser olan İlahi Komedyada ruhun karşılaştığı dişi kurdun Roma’nın kuruluş efsanesinde adı geçen lupa olduğu düşünülmektedir. Anlatıcı kurdu şu şekilde tasvir eder:

“... Sonra dişi bir kurt belirdi,
Çelimsizliği cümle ihtirasla yüklü sanki,

Nice insanı şimdiye dek yeise düşürdüğü belli.

Ve kurdun sadece çehresi dahi,

İçimde öyle bir korku büyüttü ki,

Yitirdim yamacı tırmanmaya dair tüm ümidimi...”⁷

Cehennemdeki yolculuğu sırasında karanlık ormanda günahlarından kurtulmaya çalışan ruhun karşısına çıkan bu üç varlık insanın iç benliğinden kaynaklı, aklıyla sorgulamaktan aciz kaldıkça ortaya çıkan sembolik varlıklardır. Dişi kurt insanın işlenmemiş tutkularının, hırsın sembolüdür ve bu varlık yedikçe doymaz, açgözlüdür. Aslan ve parsla⁸ baş edebilen ruh karşısına dişi kurt çıktığında ona akli ve bilgeliği temsil eden Vergilius yardım eder. Bu üç canavar aynı zamanda Hristiyan toplumunun siyasi ve ahlaki düzeninin sağlanmasının önündeki engel olarak da ifade edilmektedir. Bahsedilen durum Dante'nin kibirden, şehvetten ve açgözlülüğünden uzak daha iyi bir İtalya hayali olarak düşünülmüştür. Dante için lupa yani eserde ruhun karşısına çıkan dişi kurdun ölümü temsil ettiğine dair görüşler de söz konusudur (Kessi, 1947: 119). Çünkü ölüm de doymak bilmez, insan bunun karşısında çaresizdir ve hiç bitmeyecekmiş gibi süregelen bir kederle boğuşur. Dişi kurdun korkunç çehresi karşısında kederlenen ruh Vergilius'tan yardım ister. Ruhun gözyaşlarını gören Vergilius ona şöyle söyler:

“...Eğer istiyorsan bu zalim yabandan kurtulmayı;

Bil ki korkusuyla haykırdığın bu vahşi hayvan,

Kimsenin geçmesine izin vermez o yoldan;

Öyle meneder ki çekinmez can almaktan;

Ziyadesiyle habis ve mücrim tabiatı,

Dinmez asla muhteris iştahı,

Doydukça kudurur hep daha fazla açlığı.

Çoktur çiftleşen hayvanlar onunla...”⁹

Dante'nin İncil, Eski Ahit gibi dinî kaynaklardan esinlendiğine dair görüşler metnin kendisine bakıldığında anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Dante'nin kesin olmamakla birlikte Arapça ve İbranice kaynaklar, İran kökenli metinler bu inanç sistemine mensup toplumların dinî tasavvurları ve anlatılarından yararlandığına dair görüşler yer almaktadır (Asin, 1926: 75, 258). Diğer yandan Dante'nin, Aeneis Destanı'ndan ilham aldığı görülmektedir. Destandaki bazı karakter ve unsurları kullanması bunun bir göstergesidir. Bu durum, İlahi Komedi'de geçen dişi kurdun Roma'nın kuruluşunda yer alan ve Romalılar için bir sembol hâline gelen Capitoline Kurdu olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Nitekim bazı arkeologların çalışmalarından hareketle Dante'nin Roma'da bulunduğu dönemde Lupa heykelini görmüş olabileceği ve dişi kurdun Roma'nın kuruluşuyla olan tarihî bağlantısı vurgulanarak, Dante'nin bu motifi eserinde kullanmış olabileceği yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır (Mazzoni, 2012: 122).

Sonuç

Türk ve Roma mitolojisinde dişi kurt motifine ait arkaik unsurlar ve kalıntılar, arkeolojik eserlerde, yazılı ve sözlü kaynaklarda korunarak günümüze ulaşmıştır. Söz konusu milletlerin mitolojileri ile mitlerin edebî yansımaları üzerine yapılan bu karşılaştırmalı inceleme, “dişi kurt” motifinin her iki kültürde de basit bir hayvan figürü olmanın ötesinde, devletleşme ve toplumsal inşa süreçlerinde “kurucu” ve “koruyucu” bir etno-sembol olarak işlev gördüğünü ortaya koymuştur. Arkeolojik buluntular (Capitoline Kurdu) ve yazılı kaynaklar (Çin ve Roma vesikalari) ışığında; Roma'da ikizleri emziren, Türklerde ise soyu tükenmekte olan bir çocuğu kurtararak yeniden türeyişi sağlayan kurt motifi, her iki millette “tanrısal bir kurtarıcı” rolüyle tarih sahnesine çıkmış, efsanevi anlatılarla günümüze kadar ulaşmıştır.

Edebî metinler incelendiğinde yazar ve şairlerin mensup oldukları kültürel çevrenin motif ve simgelerini eserlerine yansıttıkları görülmektedir. Bu motif ve simgeler kimi zaman tarihî ve arkeolojik bir bulgudan ilham alındığını göstermektedir. Kimi zaman ise coğrafi şartları göz önüne

alındığında yazar ve şairin yaşadığı coğrafyada var olan ve bağlı olduğu toplumun kültürel belleğinde yer edinmiş herhangi bir unsurdan oluşabilmektedir. Çalışma, dişi kurt motifinin tarihsel süreçte ve edebî eserlerde geçirdiği dönüşümün farklılaştığını göstermektedir. Roma kültür mirasından ve sözlü anlatılardan beslenen Dante'nin Capitoline Kurdu'ndan ilham aldığı düşünüldüğünde, İlahi Komedy'da dişi kurdu antik dönemdeki "kutsal ana" kimliğinden soyutlayarak Hristiyan ahlak anlayışı çerçevesinde "açgözlülüğün" ve "yozlaşmanın" sembolü olan korkutucu bir alegoriye dönüştürdüğü anlaşılmaktadır. Buna karşılık, Türk kültürel belleğinin modern taşıyıcısı Cengiz Aytmatov, Dişi Kurdu Rüyalari'nda Akbar karakteri üzerinden kurdu, özündeki "kutsal" ve "mağdur" anne rolüyle yeniden yorumlamış; onu insanların tahrip ettiği doğanın sembolik bir temsilcisi olarak sunmuştur. Öte yandan romanda geçen Börü-Ana, Akbar'ın fiziksel tasviri ve kurt ailesine dair betimlemeler; Türk kültüründeki "görkemli" ve "mitik" kurt arketipini yansıtmaktadır.

Netice itibarıyla, her iki kültürün kolektif bilinçaltında güçlü bir yer edinen dişi kurt motifi Roma sahasında teolojik bir eleştiri aracına evrilirken, Türk dünyasında modern çağın trajedisini yansıtan ontolojik bir sembol olarak varlığını sürdürmüştür. Bu durum, mitolojik sembollerin durağan kalıplar olmadığını; aksine toplumların inanç, kültür ve sosyolojik değişimlerine paralel olarak edebî eserlerde yeni anlamlar kazanarak yaşamaya devam edebildiğini göstermektedir.

Sonnotlar

¹ Zhoushu

² Suishu

³ Metnin tamamını incelemek için bkz. Vergilius (1998). *Aeneis*. (Çev.: Türkân Uzel), Ankara: Öteki Yayınevi.

⁴ Metnin tamamını incelemek için bkz. Vergilius (1998). *Aeneis*. (Çev.: Türkân Uzel), Ankara: Öteki Yayınevi.

⁵ Metnin tamamını incelemek için bkz. Homeros (2020). *İlyada*. (Çev.: Azra Erhat, A. Kadir), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

⁶ Ancak metin günümüze ulaşamamıştır.

⁷ Söz konusu bölümü incelemek için bkz. Alighieri, D. (2024). *İlahi Komedy: Cehennem-Araf-Cennet*. (Çev.: Seçkin Erdi), İstanbul: Alfa Yayınları.

⁸ Bu alegorik anlatımın bir parçası olan üç canavar günahlarından kurtulmaya çalışan insan için bir engeldir. Aslan gururu, kibri; pars şehveti temsil etmektedir. Ruh, sembolize edilmiş bu iki engeli aşar.

⁹ Söz konusu bölümü incelemek için bkz. Alighieri, D. (2024). *İlahi Komedy: Cehennem-Araf-Cennet*. (Çev.: Seçkin Erdi), İstanbul: Alfa Yayınları.

Kaynaklar

ALIGHIERI, D. (2024). *İlahi Komedy: Cehennem-Araf-Cennet*. (Çev.: Seçkin Erdi) İstanbul: Alfa Yayınları.

ARTIKBAYEV, K. (2013). *XX. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı Tarihi*. (Çev.: Mayramgül Dıykanbayeva, Ed.: İbrahim Türkhan) Ankara: Bengü Yayınları.

ASIN, M. (1926). *Islam and the Divine Comedy*. (Çev.: Harold Sunderland), New York: E. P. Dutton and Company.

AYDA, A. (2014). *Etrüskler Türk mü idi?*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

AYTMATOV, C. (2025). *Dişi Kurdu Rüyalari*. (Ter.: Refik Özdek) İstanbul: Ötüken Neşriyat.

BANG, W. ve RAHMETİ, G. R. (1936). *Oğuz Kağan Destanı*. İstanbul: Burhaneddin Basımevi.

BARUTÇU ÖZÖNDER, F. Sema (1999). "Türkler" Ne Zaman Bir "Millet" idi? I. Ortak Bir Köken Mitleri Vardı: "Dişi Kurt" tan Türemişlerdi. *Kök Araştırmalar*, C. I, S. 2, 65-92.

BAYAT, F. (2017). *Türk Mitolojik Sistemi 1: Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

CAMPBELL, J. (2016). *Yaratıcı Mitoloji (Tanrının Maskeleri-IV)*. (Çev.: Kudret Emiroğlu) İstanbul: Işık Yayınları.

CASSIRER, E. (1984). *Devlet Efsanesi*. (Çev.: Necla Arat) Ankara: Remzi Kitabevi.

- CORNELL, T. J. (1975). Aeneas and the Twins: The Development of the Roman Foundation Legend. *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, S. 21, 1-32.
- DEMİRCİOĞLU, H. (2023). *Roma Tarihi I. Cilt Cumhuriyet*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- DİLEK, İ. (2012). Hangisini Seçerdiniz: Er Samır mı, Orpheus mu?. *Milli Folklor*, S. 93, 79-87.
- EBERHARD, W. (1996). *Çin'in Şimal Komşuları*. (Çev. Nimet Uluğtuğ) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2023). "Kurt", *1. Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumu*. (Ed.: Ferruh Ağca), 212-215, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ERCİLASUN, B. (2020). *Türk Roman ve Hikâyesi Üzerine*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ERKOÇ, H. İ. (2018). Çin ve Tibet Kaynaklarına Göre Göktürk Mitleri. *Belleten*, C. LXXXII, S. 293, 51-82.
- GUMİLEV, (2016). *Etnogenez Halkların Şekillenışı Yükseliş ve Düşüşleri*. (Çev. Ahsen Batur) İstanbul: Selenge Yayınları.
- HALICARNASSUS, D. (1937). *Roma Tarihi*. (Çev.: Earnest Cary, Ed.: Edward Spelman), *The Roman Antiquities of Dionysius of Halicarnassus*. London: Heinemann; Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- HOMEROS (2020). *İlyada*. (Çev.: Azra Erhat, A. Kadir), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- KALAFAT, Y. (2009). *Türk Halk Tefekküründe Kurt II*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- KESSI, M. (1947). Dante's Lupa. *Italica*, C. 24, S. 2, 119-124.
- KORKMAZ, R. (2004). *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*. Ankara: Türksoy.
- LIVY (LIVIUS), T. P. (2002). *The Early History of Rome I-V* (Trans.: Aubrey De Séincourt), London: Penguin Books.
- MAZZONI, C. (2010). *She-Wolf: The Story of a Roman Icon*. New York: Cambridge University Press.
- OTKAN, P. (2023). *Tarihçinin Kayıtları'na (Shi Ji) göre Hunlar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÖGEL, B. (1957). Doğu Göktürkleri Hakkında Vesikalar ve Notlar. *Belleten*, C. XXI, S. 81, 81-137.
- ÖGEL, B. (2014). *Türk Mitolojisi II. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖZKAN, İ. (2009). Halk Edebiyatı ve Millî Kimlik. *Türk Kimliği, Ayvaz Gökdemir'e Armağan-2*. Ankara: Ötüken Yayınları.
- SMITH, Anthony D. (2009). *Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach*. London; New York: Routledge.
- TAŞAĞIL, A. (2014). *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- TAŞAĞIL, A. (2021). *Uygurlar: 840'tan Önce*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- TEKİN, T. (2020). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOGAN, İ. vd. (2023). *Çin Kaynaklarında Türkler Eski T'ang Tarihi (Chiu T'ang-shu)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ULUIŞIK, Y. Pelin (2017). Türk ve Dünya Mitolojilerinde Sirius Kültü. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C. 7, S. 1, 345-365.
- VANSINA, J. (2021). *Tarih Türü Olarak Sözlü Gelenek*. (Çev.: Emre Teğın) Ankara: Tün.
- VERGILIUS (1998). *Aeneis*. (Çev: Türkân Uzel), Ankara: Öteki Yayınevi.
- YILDIRIM, D. (2016). *Türk Bitiği-Araştırma/İnceleme Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.